

Експериментальне дослідження особливостей наслідування в процесі продуктивної творчої діяльності дошкільників // Педагогіка та психологія професійної освіти // Науково-методичний журнал. – 2005. – №6. – С. 156 – 163.

УДК 159.923.5

Н.Ф. Портницька

**ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ
НАСЛІДУВАННЯ В ПРОЦЕСІ ПРОДУКТИВНОЇ ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ДОШКІЛЬНИКІВ**

Розвиток творчих здібностей актуальна проблема сучасної психології. Відповідно до теоретичних положень С.Л. Рубінштейна, Б.М. Теплова, здібності розвиваються та проявляються у процесі діяльності, яка вимагає від особистості застосування саме цих здібностей. Обдарованість є вищим рівнем розвитку здібностей, якого особистість досягає при виконанні відповідної діяльності і є підтверджується суб'єктивно високими результатами.

На думку вітчизняних дослідників [1, 2, 3] початковим етапом у розвитку здібностей та обдарованості особистості є дошкільний вік, основним завданням якого є входження дитини у світ суспільних стосунків, засвоєння суспільного досвіду та набуття власного. Інтеріоризація суспільного досвіду, за Л.С. Виготським, у дошкільному віці відбувається за допомогою відтворення зовнішніх зразків діяльності або поведінки, що їх демонструє дорослий. Наслідування, суттєво впливаючи на розвиток всіх складових особистості, саме є складним феноменом. Наслідувальна діяльність дошкільників соціальна за своєю природою і має складну багаторівневу структуру, яка залежить від факторів діяльності, що її виконує особистість, та особливостей взаємодії з оточуючими. Особливості розвитку наслідування в дошкільному віці детально вивчені в роботах В.О. Просецького, І.В.Шаповаленко та інших [4, 5].

Нез'ясованим залишається питання механізмів переходу наслідування у власну творчість та розвитку творчих здібностей дошкільників.

Розгляд розвитку творчої діяльності дошкільників як закономірний процес переходу наслідування у творчість дозволяє говорити про закономірний перехід від наслідування до творчості у дошкільному віці за певних умов, основними з яких є власне умови діяльності та вплив соціального оточення, в межах якого дошкільник прагне отримати визнання.

Ми передбачаємо, що при збереженні основних методичних вимог до організації діяльності в умовах дошкільного закладу (суспільно-цінний характер, ігрова форма та підкріплення позитивною оцінкою) пошук засобів отримання визнання в умовах одноманітної діяльності веде до зародження в межах наслідування власної творчості дошкільників.

Мета нашої роботи – дослідити, чи дійсно наслідування творчої діяльності переходить у власну творчість дошкільників та з'ясувати, чи здатні діти дошкільного віку за певних умов (і за яких саме) нехтувати вимогами вихователя здійснювати наслідувальну діяльність і переходити до власної творчості.

Гіпотеза дослідження. 1) Основним механізмом засвоєння нового досвіду в дошкільному віці є наслідування діяльності дорослого. Ми передбачаємо, що за певних умов дошкільники здатні відмовитись від відтворення пропонуваніх зразків та відстоювати власний спосіб діяльності. Якщо в ході експерименту діти відмовлятимуться наслідувати або пропонуватимуть власну діяльність, то ми зможемо говорити про появу власної творчості.

2) Процес переходу від наслідування до творчості регулюється соціальними механізмами. Діти дошкільного віку орієнтовані на думку та вимоги дорослого як носія суспільних функцій зразка діяльності та контролера за дотриманням соціальних вимог. Припускаємо, що дошкільник вдаватиметься до творчих дій у ситуаціях, коли не зможе отримати визнання за наслідування дій дорослого.

Відповідно до мети та гіпотези ставляться такі **завдання** дослідження:

- виявити можливість переходу наслідувальної діяльності у власну творчість в дошкільному віці;
- визначити які умови сприяють переходу від наслідування до творчості;
- вивчити можливості дослідження особливостей наслідування та творчої діяльності дошкільників в умовах дитячих дошкільних закладів.

Для перевірки гіпотези було проведене експериментальне дослідження.

Хід експерименту.

Експеримент проводився у формі додаткових занять із художньої праці для дітей середнього дошкільного віку і складався з семи серій, кожна з яких тривала 20 – 25 хвилин. Заняття проводились 2-3 рази на тиждень. Діти наперед знали про час проведення заняття, але зміст наступних занять залишався невідомим, що дозволяло зберегти позитивну мотивацію до початку роботи (діти чекали з нетерпінням, завчасно уточнюючи, чи справді заняття відбудеться вчасно). Учасники експерименту розміщувались навколо одного столу, облаштованого на 6 робочих місць – 5 для дітей та 1 для вихователя.

Матеріали та інструменти (індивідуальні дощечки для роботи, ганчірки; стек) пластилін знаходилися посередині таким чином, що кожен при бажанні міг користуватися всім необхідним. Експериментатор протягом всього дослідження знаходився у цьому ж приміщенні, трохи осторонь від робочого столу, але в такій позиції, яка дозволяла спостерігати за діяльністю всіх учасників експерименту і вести протокол дослідження.

Завданням кожної серії було з'ясувати, чи здатні дошкільники здійснювати перехід від наслідування дій дорослого до власної творчості. Досягнення поставленої мети забезпечувала попередня підготовка виховательки та спеціальна інструкція, яка повторювалася на кожному занятті. Попередньо вихователька отримала чітку інструкцію щодо керівництва діяльністю дошкільників:

- ✓ кожне заняття починається з однієї і тієї самої інструкції („Сьогодні ми ліпимо моркву”);
- ✓ незначних змін може зазнавати тільки мотивування діяльності, мета виконання діяльності (діти склали казку про сім’ю зайчиків, які полюбили „наші” моркви);
- ✓ протягом всього експерименту повинна орієнтувати дошкільників на повне наслідування своїх дій і щоразу наголошувати на цьому та заохочувати дітей;
- ✓ діяльність виховательки носила схематичний характер з елементом незавершеності (морквинки не мали хвостика та насічок);
- ✓ позитивно оцінювались наслідувальні дії, в той час, як творчість, за умовою експерименту, не заохочувалась.

Інструкція для досліджуваних формулювалась так: „До мене прийшов лист від родини зайчиків. Вони пишуть, що дуже люблять моркву, а у них на городі ще не виросла. Давайте ми з вами зліпимо для них чарівні моркви. А вночі вони прийдуть і заберуть їх” .

У ході експерименту було виділено декілька етапів оволодіння дошкільниками продуктивною діяльністю, в межах яких спостерігалися особливості наслідувальної та творчої діяльності. Перший етап засвоєння діяльності тривав з 1-ої по 4-ту серії експерименту і характеризувався повним детальним відтворенням дошкільниками дій вихователя. Загальний темп виконання діяльності повільний: діти ніби випробовують (перевіряють) свої здібності, оглядаючись на дії виховательки при виконанні кожного елементу діяльності та постійно звертаючись з вимогою оцінки власного продукту: „Подивіться, як у мене”, „А я правильно роблю?”. Продовження діяльності відбувається тільки після отримання позитивної оцінки. У наступних серіях дослідження спостерігалося поступове зменшення інтенсивності наслідування дій вихователя при збільшенні кількості самостійних дій дошкільників у межах наявного зразка діяльності (при виготовленні морквин діти рідше зверталися до

зразка діяльності та менше вимагали зовнішньої оцінки), хоча проявів власної творчості не спостерігалось.

Специфічною особливістю діяльності окремих дітей наприкінці II серії експерименту стало поєднання наслідування дій вихователя із намаганням внесення власних елементів діяльності, яке проявилось в оздобленні морквин квіточками. Реакція вихователя, за умовою експерименту, була індиферентною. Вже у III-IV серіях спостерігається повернення до повного наслідування дій вихователя при відсутності жодних ознак творчості.

У V серії експерименту діти почали відмовлятися від наслідування, з'явилися елементи власної творчості. Наслідування зберігається тільки на при оцінці виробу та для виправлення помилок.

Запланована експериментатором рутинізація діяльності привела до тимчасової втрати інтересу дітей до роботи: дошкільники частіше відволікаються на сторонні подразники (хтось зазирнув до групи; що діється за вікном). Наприкінці цієї серії дослідження з'являються елементи творчості дітей. Одна дівчинка починає ліпити з кольорового пластиліну і модифікує моркви у „скрученки”, використовуючи прийом „перекручення” деталі, підготовленої до виготовлення моркви.

Характерними проявами поведінки дітей у IV-V серіях дослідження є відмова дошкільників від наслідування дій дорослого та перехід окремих дітей до виготовлення власних продуктів, що принципово відрізняються від демонстрованого зразка діяльності (Настя протягом всього виготовляє ліпильні зайчиків). У цих серіях вперше з'являється взаємне наслідування дошкільниками дій одне одного: дівчатка відтворюють продукти одне одного (Яна, наслідуючи Настю, ліпильні зайчиків; Настя, наслідуючи Яну, ліпильні сніговика).

Експеримент показав, що за умови одноманітної діяльності відбуваються зміни у наслідуванні дошкільників, до яких відносяться: внесення ряду змін у

деталі виробу; переорієнтація з наслідування виховательки на „творчість” ровесників; відмова від наслідування дій виховательки; відмова від виготовлення виробу за вимогою та перехід до власної творчості.

Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження.

Аналіз особливостей наслідування досліджуваної в процесі виконання одноманітної продуктивної діяльності дає можливість виділити такі етапи оволодіння новою діяльністю: наслідувальний, перехідний, творчий.

Основний зміст **наслідувального** етапу – засвоєння способів виконання продуктивної творчої діяльності шляхом повного покрокового наслідування дій вихователя, який демонструє зразок діяльності. Засвоєння нового досвіду відбувається через механізм наслідування двома шляхами: через усвідомлюване повне наслідування дій дорослого та „ехо” - висловлювання як механізм пошуку засобів усвідомлення змісту творчої діяльності (Вихователька: „Візьмемо пластилін. Розкачаємо ковбаску.” – Діти: „Візьмемо пластилін. Розкача-а-є-мо ковбаску” при цьому виконуючи відповідні дії). Дорослий виступає єдиним зразком для наслідування, яке поширюється на всі показники діяльності (формальні ознаки, особливості виконання діяльності на різних її етапах тощо). Усвідомлена орієнтація на дії вихователя забезпечує Насті позитивну оцінку та визнання („Я повторювала за вихователькою, і вона мене похвалила”), а отже свідчать про те, що наслідування виступає засобом не лише оволодіння практичними рухами, а й забезпечує певний соціальний статус дитини в групі (відомо, що при оцінці ровесників дошкільники в більшій мірі орієнтуються на оцінку дорослого).

Виявлена динаміка продуктивності діяльності та наслідування (збільшення виготовлених продуктів та зменшення наслідувальних дій) всередині першого етапу свідчить про поступове засвоєння дитиною нового досвіду та доведення прийомів та способів виконання діяльності до рівня досконалості. Закономірним є обернений взаємозв'язок між рівнем оволодіння діяльністю та

потребою у наявності зразка виконання діяльності (за результатами протоколу: від I серії до IV за всіма показниками спостерігається зменшення проявів наслідування та збільшення творчих дій). Очевидно збільшення елементів самостійної діяльності є природною передумовою для зародження власної творчості дошкільників, оскільки творчість виступає як самостійне перетворення дійсності, результатом якого є об'єктивне або суб'єктивне відкриття.

Поява елементів творчої ініціативи („А давайте ліпити капусту”) та власних дій (ліплення квіточок, „щоб було гарно”) дитини розглядається нами як спроба власної творчості, яка проте є ситуативною і в більшій мірі є проявом фантазії, аніж творчості, оскільки творчі пропозиції не спонукають до активної діяльності і так і залишились словами. Крім того, дитина не здатна до відстоювання власного продукту та способу його виконання, оскільки нейтральна оцінка вихователя змушує Настю повернутися до повного точного відтворення готового зразка діяльності вже у наступних серіях.

Таким чином, наявність наслідувального етапу в процесі оволодіння дошкільниками продуктивною творчою діяльністю свідчить про те, що наслідування виступає основним механізмом оволодіння дошкільниками прийомами та засобами діяльності і є обов'язковим в процесі засвоєння нового досвіду. Тільки в результаті наслідування можливе успішне оволодіння діяльністю, що забезпечує дошкільникам позитивну оцінку та визнання з боку дорослого, а відповідно й одноліток, яке виступає однією з повідних потреб дошкільників. В процесі оволодіння діяльністю відбувається поступовий перехід від повного наслідування дій дорослого до самостійної діяльності, яка виступає передумовою виникнення власної творчості дошкільників.

Другий, **перехідний**, етап оволодіння дошкільниками продуктивною діяльністю характеризується самостійним виконанням досліджуваною поставленого завдання на основі орієнтації на демонстрований зразок

діяльності. Проте наслідування зводиться до орієнтування у змісті завдання на початку заняття (Настя придивляється до дій вихователя, ніби нагадуючи зміст діяльності, виготовлення першої морквини супроводжує промовлянням методики виготовлення продукту: „Беремо пластилін. Розкочуємо „ковбаску”, притискаємо долонями, щоб вийшов „гострик”, заокруглюємо верхівку”). Змістом наслідування виступають рухи та прийоми (намагається скласти долоні, як вихователь, відставляючи вказівні пальці, притискування долонями пластиліну) виконання діяльності, які проявляються на початку виготовлення морквини та при оцінці готового продукту. Наслідування формальних показників діяльності зводиться до вибору того ж кольору пластиліну, що й в дорослого і з поступовим переходом до власного вибору (відбувається повернення до первинного, білого, кольору, хоча вихователь продовжує використовувати кольорові зразки).

Поява творчого продукту відбувається внаслідок трансформації первинного продукту: мінімальна заміна прийомів діяльності, яка, проте, призводить до появи нового продукту, що відрізняється від демонстрованого зразка діяльності, і може розглядатися як продукт власної творчості. Дитина із захопленням демонструє „винахід” оточуючим, очікуючи оцінки. Зацікавлення та позитивна оцінка дорослого (яка обмежується констатацією факту без стимуляції до наслідування іншими дітьми) викликає захоплення, Настя активно починає розповідати про прийом виготовлення: „Я взяла „ковбаску” та скрутила її. Ось так (показує). А потім ось так (знову показує).” Новий продукт „отримує” і свою назву: дівчинка вагається щодо назви, але відмовляється від пропозицій інших дітей та дорослого (бурулька) та пропонує власну назву – „скрученка” – що також є елементом творчості.

Отже, зменшення наслідування та збільшення самостійності діяльності дошкільників призводить до виникнення продукту власної творчості на основі реконструкції первинного об'єкту і є перехідним етапом у динаміці

наслідування як передумови творчості дошкільників. Можна стверджувати, що зародження творчості в процесі наслідування є закономірним процесом розвитку творчих здібностей особистості, який має соціальну природу, оскільки тільки визнання оточення спонукає дошкільника до виготовлення нового продукту.

Змістом третього, **творчого**, етапу діяльності є відмова від виконання нав'язуваної дорослим одноманітної діяльності та перехід до виготовлення власного творчого продукту, який принципово відрізняється від заданого зразка діяльності. Досліджувана не виявила проявів наслідування за жодним із критеріїв аналізу діяльності. Ліплення зайчиків виступає метою творчої діяльності, в ході якої Настя демонструє перенос набутих раніше прийомів діяльності (розкачування пластиліну, формування різних деталей), що розглядається нами як одна із основних ознак творчості. Змістом творчої діяльності дитини виступає виготовлення сім'ї зайчиків, у якій розмір та форма деталей відповідають семантичному навантаженню фігурки (батько, мати, дитина).

Відмова від наслідування в процесі виконання завдання свідчить про відносну незалежність дитини від думки вихователя як носія соціальних норм та здатність до відстоювання власного продукту та способу його виготовлення, що надає творчій діяльності дошкільника ознак суб'єктивної цінності як обов'язкового атрибуту розвитку творчих здібностей та обдарованості.

Таким чином, виготовлення власного продукту діяльності, що принципово відрізняється від зразка діяльності, який пропонується вихователем, є ознакою творчості дошкільників і визначається як прояв ціннісного ставлення до власної діяльності.

Аналіз отриманих результатів дає можливість робити такі **висновки**:

Гіпотеза, висунута нами попередньо, підтвердилась: наслідування є основним механізмом засвоєння дошкільниками нового досвіду. На початкових етапах оволодіння діяльністю діти сконцентровані на наслідуванні дій

дорослого і не виявляють жодних ознак власної творчості. Коли основні дії засвоєні, діяльність стає одноманітною дошкільники здатні відмовитись від наслідування пропонованих зразків діяльності та переходити до виготовлення продуктів, що принципово відрізняються від зразка, що дає підстави говорити про появу власної творчості.

Крім діяльнісних, наслідувальна діяльність регулюється і соціальними механізмами. Досконале виконання всіма дітьми певної діяльності позбавляє їх можливості отримання визнання в групі і стимулює до пошуку інших шляхів та засобів задоволення потреби у визнанні. Творча діяльність виявляється конгруентною, оскільки має соціально цінний та позитивно оцінюваний характер. При наслідуванні нетворчих дій дитина отримує схвалення, а не визнання. Потреба у визнанні стимулює зародження творчості у наслідуванні.

Стимулом до творчості є не стільки вимога вихователя, скільки соціальні процеси входження в групу: досконале виконання всіма дітьми нецікавої одноманітної діяльності не дає можливості для самовираження, а отже, і отримання визнання з боку однолітків. Таким чином творча діяльність виступає засобом не тільки розвитку здібностей, а й соціалізації дошкільників, в процесі якої діти вчитимуться налагоджувати стосунки між собою та з дорослим.

Проте недостатньо вивченими залишають вплив соціального фактору та вікові особливості переходу наслідування у власну творчість дошкільників, що й складає перспективу нашого подальшого дослідження.

Список використаної літератури:

1. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 368 с.
2. Музика О.Л. Ціннісна свідомість і розвиток обдарованості. – К.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 24 с.
3. Одаренность и ее выявление у детей дошкольного возраста: Метод. рекомендации. / О-во „Знание” Украины: подгот. В.А.Моляко и др. – К., 1993. – 104 с.

4. Просецкий В.А. Психология подражания// Автореф. дис. на соиск. степ. доктора психол. наук., Орел, 1973.
5. Шаповаленко И.В. Формы и функции подражания в детском возрасте. Автореф. дисс... канд. психол. наук. – М., 1988. – 24 с.

В статье представлены результаты экспериментального исследования особенностей подражания в процессе овладения дошкольниками творческой деятельностью. Особенности перехода подражания в собственное творчество дошкольника рассматриваются как закономерный процесс развития творческих способностей в континнуме „подражание – творчество“.

The results of an experimental research of features of imitation during mastering children by creative activity are submitted. The features of transforming of imitation to creativity are considered as natural process of development of creativity in continuum "imitation-creativity".